

ИНГЛИС ТИЛИНДЕ СӨЗ ЖАСАЛЫҰ ТҮРЛЕРІ ХӘМ ОЛАРДЫҢ ЖАСАЛЫҰ СТРУКТУРАСЫ

Д.Джадигерова
ҚМУ 2-курс магистранты

Инглис тилиниң сөзлик қурамы бирдей раўажланып, жаңа сөзлер менен байып барады хәм қыйын ишки нызамлылықларға бағынады, усы нызамлылықлардың характерин хәр бир тилдиң лингвистикалық тәбияты, грамматик структурасы, тилдиң раўажланыўдағы тарийхий ўақыялар, социаллық жағдай, тилдиң тарқалыў шеңбери дәрежеси және де тилдиң басқа туўысқан болмаған тиллер менен өз-ара байланысынан хәм бирге ислесиўинен пайда болатуғын өзине тән қәсийети белгилейди.

Жаңа сөзлерди жасаўда еки белгили бир талапқа жуўап беретуғын жоллар бар. Бириншиден, тилдеги бурыннан бар сөзлердиң тийкарында хәр қыйлы усыллар арқалы сөзлерди жасаў, екиншиден өмирде белгили бир түсиниклерди аңлатыў ушын басқа тилдеги сөзлерди өзлестириўден ибарат [1].

Тилдиң сөзлик қурамы машақатлы хәм көп тәрепли ҳадийсе болып есапланады. Инглис тилиниң сөзлик қурамы басқа тиллерге қарағанда, бир тәрептен өзгермес, ал екинши тәрептен сыртқы тәсийрлерге, күнделик жасаў факторларына қарағанда тез берилиўши хәдийсе. Жәмийеттиң социал-сиясий, сиясий-руўхый саласында жүз берип атырған өзгерислер, ең алды менен тилдиң сөзлик қурамында өз көринисин табады. Сол себепли күнделикли сөйлеў әмелиятында, ондағы индивидуал хәм социал жағдайлар, сөйлеўшини тил бирлиги болған сөзлерди түрли жағдайларда, түрли семантикалық мәнилерде қолланыўға мәжбур етеди. Жаңа пикир хәм тәсирлерди айтыў ушын жаңа сөзлерди пайда қылыўды талап етеди. Жаңа зат хәм хәдийселерди пайда қылыў, оларды ат пенен атаў керек. Нәтийжеде жаңа сөзлер пайда болады, тилдиң сөзлик қурамы байып барады.

Жаңа түсиник хәм хәдийселерди атаў ушын бирдей жаңа сөз жасаў мүмкин емес, себеби ол тилдиң сөзлик қурамын қыйынластырып, аўырмаластырып жибереди. Сонын ушын да тилде бурыннан болған сөзлерге жаңа мәни бериў усылы кең тарқалған. Сөзлердиң мәнилери усы усылда кеңейеди, сөзлердиң номинацион мүмкиншиликлери усы усылда универсалластырылады [1].

Инглис тилинде жаңа сөз жасаў, сөз жасаў усылларын, улыўма сөз жасаўға байланыслы болған хәдийселерди үйрететуғын тараў сөз жасаў тараўы – Word-formation болып табылады.

Сөз жасаў (Word-formation) өз алдына бөлек тараў болыўынан тысқары, ол лингвистиканың лексикология, морфология тараўлары менен тығыз байланыста болады [2].

Инглис тилинде жаңа лексик бирликлерди пайда қылыў, сөз жасалыў тарийхының рауажланыў модели тәрәпинен анықланады. Сөз пайда етиўдиң еки мәжбурий белгиси бар, бул сөз пайда етиўде сөздиң формасына, мотивациясына, мәнисине итибар бериў. Сөз жасаўда сөзлердиң бир-бирине байланыслығы, бул байланыслардың мәлим бир ишки нызамларға таяныўы, тилдиң ишки раўажланыў системалығына, тилдиң лексикасына, сырттан тәсир ететуғын факторларға таянады. Сөзлер арасындағы системалы байланысты жүзеге келтиретуғын күшлер төмендегише:

1. Сөзлердиң мустақыл лексик мәни бере алыў күши.
2. Сөзлердиң жасалыў имканиятлары, созлердиң өз-ара мүнәсибети хәм олардың белгили бир лексик-семантик группаларға бөлиниўи, қандай да бир сөз шақапларына жалғаныў имканияты.
3. Сөзлердиң семантик мәнилериниң өз-ара жақынлығы, мәнилердиң бир-бирине мас келиўи, бир тематик қатарға тийислиги, формаларының уқсаслығы.
4. Сөзлердиң сөйлеўде өз-ара байланыса алыў күши [3].

Сөзлердиң форма хәм мәнисиниң бир деп қараў пикири хәмме ўақытта лингвистлерди қызықтырып келген. Бир қанша лингвистлер сөз жасалыўда сөздиң тек формасына итибар бериў керек деген пикирди алға сүреди. Олар сөзлерди форма хәм мәни структурасы менен бирге үйрениў керек деген пикирди алға сүреди [4].

Солай етип, морфема – сөздиң қурылысында буннан былай бөлинбейтуғын ең кишкене мәнилик бирлиги. Ал сөздиң мәнилик бирликлерин (морфемаларды), олардың қурылысын, мәнилерин хәм түрлерин изертлейтуғын тил билиминиң тараўы морфемика деп аталады.

Мәнилик бирлик болғанлықтан морфема сөзге жақын болып келеди, бирақ олар өзлерине тән белгилери бойынша бири-бирине усамайды; сөз өз алдына жеке қолланыла алады, ал морфема тек сөздиң қурамында ғана ушырасады хәм оның орны турақлы болады; сөз белгили бир шақабына тийисли болады, ал морфема ондай өзгешеликке ийе емес.

Морфемалар мәніси хәм атқаратуғын хызмети жағынан хәр қыйлы болып келеди. Олардың биразы сөздің тийкарғы лексикалық мәнісин аңлатса, басқалары тек грамматикалық мәниге ийе болады.

Инглис тилинде жаңа лексик бирликлерди жасаў, сөз жасалыўын тарийхий раўажланыў модели тәрeпинен анықланады.

Инглис тилинде сөз жасаўдың еки мәжбурий белгиси бар, булар сөз жасаўда сөздің формасына, екинши сөздің мотивациясы хәм мәнісине итибар бериў болып есапланады.

Сөз жасаўда сөзлер бир-бири менен байланыслығы, бири-бирине қараслығы, белгили бир ишки нызамлылықларға таяныўы, сыртқы факторларға тәсири арқалы жүзеге келеди.

Инглис тилинде де, сөзлер морфемалардың биригиўинен пайда болады. Морфемалар сөзлердің мәнили бөлеги болып табылады. Морфемалар мәніси хәм атқаратуғын хызмети жағынан хәр қыйлы болып келеди. Олардың биразы сөздің тийкарғы лексикалық мәнісин аңлатса, басқалары тек грамматикалық мәниге ийе болады. Усыған байланыслы сөздің лексикалық мәнісин аңлатыўшы морфема түбир морфема ямаса түбир деп қосымша грамматикалық мәни билдириўши морфема көмекши ямаса аффикслик морфема деп аталады. Инглис тилинде түбир морфема (Free morpheme) аффиксал морфема (Bound morpheme) деп жүргизиледи.

Сөздің тийкарғы түп лексикалық мәніси түбир арқалы билдириледи, сонлықтан да ол сөздің ең баслы бөлеги есапланады. Түбирсиз сөз болмайды [5].

Сөздеги басқа морфемалар усы түбирге жалғанады. Түбир морфема сөз жасаў ушын да форма жасаў ушын да тийкар болады. Мысалы: Work, nation, form, хәм т.б.

Аффиксал морфема бөлек турып қолланылмайды хәм лексикалық мәни аңлатпайды, олар тек түбир морфемаларға жалғанып қосымша грамматикалық мәни аңлатыў ушын хизмет етеди. Мысалы: Worker, deform, national- бул сөзлердеги de, er, nal өз алдына турып жаңа сөз жасай алмайды.

Сөз жасаў мәніси дөрeнди сөздің дөрeтиўши сөзге семантикалық қатнасын аңлатып, дөрeнди сөзде хәр қыйлы тил кураллары арқалы билдириледи. Мысалы : teacher, painter, singer, speaker, сөзлериндеги түбир морфемалар teach, paint, sing, speak конкрет бир мәнини билдириўши сөзлер болып табылады, ал бул сөзлердеги -er аффикси дөрeтиўши тийкар тәрeпинен аталған предмет арқалы сол предмет пенен шуғылланыўшы адамды яғный

белгили бир кәсип ийесин билдиреди. Сөз жасаўшы морфеманың усындай бир мәниде бирдей бир неше сөзлерде тәкирарланып келиўи онын сөз жасаў мәниси деп аталады. Солай етип биз сөз жасаў мәниси дегенде сөздиң лексикалық хәм грамматикалық мәнилери арасындағы өз-ара байланыслықты түсинемиз. Лексикалық мәни ҳәр бир мәни сөздиң белгили бир түсиникти аңлататуғын конкрет мәниси. Грамматикалық мәни оның формалық мәниси ямаса басқа сөзлер менен қарым - қатнасы. Сөз жасаў мәниси сөз жасаў морфеманың түбир менен бирге аңлататуғын улыўма мәниси болып, ол бирнеше сөзлер ушын улыўма ортақ болады, бирақ ол бир сөз шақабындағы сөзлердиң хәммеси ушын ортақ бола бермейди, олар да белгили бир группадағы сөзлер менен шекленген болады [6].

Инглис тилинде атлық сөзлер дүзилисине қарап төмендегише группаларға бөлинеди:

Түбир атлықлар.(Simple Nouns) - бир түбир сөзлерден дүзиледи. Мысалы: city, exam, car, frog, law, flat, cotton.

Дөренди атлықлар.(Derivative-Nouns) - бир түбирли сөзлерге сөз жасаўшы аффикслердиң қосылыўы арқалы жасалады. Мысалы: shooting, happiness, unhappiness.

Составлы атлықлар (Compound-Nouns) еки хәм оннан да көп сөзлердиң дизбегинен жасалып, улыўма бир түсиникти аңлатады хәм бир сөзге барабар болып гәпте бир ағзаның хызметин атқарады. Мысалы: railway, post-office, dining-room, pencil-box, show-window .

Бириккен атлықлар (Compound-derived). Хәр қыйлы мәниге ийе болған түбир ямаса тийкардың тығыз биригиўинен хәм аффикслердиң қосылыуы жәрдемінде жасалады. Мысалы: moviegoer, shoemaker, shoplifter, fortuneteller.

Композит атлықлар (Composite nouns) улыўма бир лексикалық мәнини билдириўши бир қанша лексикалық - грамматикалық морфемалардан жасалған сөзлерди композит атлықлар деп атаймыз. Мысалы: Man - of war , brother - in law, merry - go - round, passage - way, passer by, passage boat.

Пайдаланылған әдебиятлар дизими:

1. Каращук П.М. К вопросу конверсии внутри одной части в речи. М. 1979.
2. Виноградов В.В. Словообразование и его отношение к грамматике и лексикологии. М. 1962.
3. Кацнельсон С.Д. Смысловые содержание слова. Значение и обозначение. М.-Л. 1975.

TIL HÁM AWDARMA MÁSELELERI

V ilimiy maqalalar toplami

4. Аракин В.Д. Сравнительная типология английского и русского языков. – Л.: Просвещение, 1979.
5. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. М. 1976.
6. Карацук П.М. Реконверсия и ее роль в развитии семантических структур соотносящихся по конверсии слов. М. 1976.